

Ekologická výchova v ČSFR - bariéry a perspektivy

O ekologické výchově v ČSFR se těžko píše. Lze nalézt jen málo oblastí environmentální politiky s tak hlubokou nerovnováhou mezi verbálně proklamovanou potřebností, důležitostí a faktickou nepodporou. Považují proto za naléhavé upozornit na bariéry, které obklopují současnou praxi ekologické výchovy a na možnosti jejich překonání.

Dosavadní trendy a současný stav

Soustavnější úsilí o ekologickou výchovu má u nás alespoň třicetiletou tradici. Počáteční etapu 60. let lze charakterizovat téměř výhradně aktivitou dobrovolných iniciativ a nadšených jednotlivců, silně převažujícím zaměřením na děti a mládež a výraznou orientací na chráněné prvky přírodního prostředí. Průkopnická práce entuziastů ze státní i dobrovolné ochrany přírody vyústila např. v poměrně silné hnutí "hlídek ochrany přírody", mezi nimiž se zrodila r. 1967 legendární a pro mnohé následovníky vzorová "Školní přírodní rezervace Pod výhlídkou" v Prachaticích, či ochranná tábory mládeže.

Od 70. let se pod vlivem mezinárodních jednání (zejména po mezinárodní konferenci o ekologické výchově v Tbilisi r. 1977) začleňují otázky ekologické výchovy do programu pedagogického výzkumu, pracovišť státní správy i ochrany přírody. Příkladem mohou být výzkumy v rámci resortu školství ČR, či na středoevropské poměry vskutku velkorysě vybavení Krkonošského národního parku pro výchovnou činnost. Rozrůstají se dobrovolné iniciativy (slovenské "tábory ochranců přírody - tzv. TOPy, české "prázdniny s Brontosaurom"), pokud ovšem nejsou z politických důvodů státní moci potlačeny (zánik TISu). V r. 1977 se dokonce přijalo usnesení vlády o výchově k péči o životní prostředí. Ekologické výchově sa tak dostává větší prestiže, zároveň však značné deformace a formalizace, zejména tam, kde je umožněna soustavnější intervence státních orgánů (školství, státní zařízení pro mimoškolenskou výchovu a vzdělávání, hromadné sdělovací prostředky a pod.).

Navzdory rozpornosti celého vývoje se však do konce 80. let podařilo dosáhnout některých (i když ne bezproblémových) výsledků. V oblasti školství např. širší prosazení ekologických poznatků do výuky zeměpisu a biologie na základních a středních školách, vytvoření vysokoškolských oborů (včetně postgraduálních studií) zaměřených na životní prostředí a r. 1989 zavedení kursu (nyní předmětu) "Základy ekologie" na středních odborných školách. V oblasti mimoškolenské výchovy vzniklo větší množství přirozených aktivních (byť většinou amatérských) ohnisek ekologické výchovy. Škola ochrany přírody ve slovenských Gbeľanech a Výchovně vzdělávací středisko ochrany přírody na krkonošských Rýchorách, nezávislá ekologická periodika velmi dobré úrovně i některé zajímavé metodické materiály pro ekologickou výchovu (namátkou: Poznáváme přírodu a učíme se hos-

podatit od K. a J. Burešových, Hrajeme si na přírodu od A. Máchala a H. Mrázkové Stezky k přírodě od J. Čefovského a A. Závěského Poznáváme přírodu Prahy 10 - doplňková četba pro školy (!) od F. Strejčkové).

Listopad 1989, resp. začátek devadesátých let znamená pochopitelně řadu změn i z hlediska ekologické výchovy. Na jedné straně se otvírají možnosti pro iniciativu (šíří se poznatky ze světa, padají politické bariéry), na straně druhé se zhoršují ekonomické podmínky (budovy, v nichž se dosud pracovalo, lze využít komerčně mnohem lépe, školské úřady, které neví, zda budou mít dost prostředků na zajištění dosavadních oblastí výchovy, jsou jen zřídka nakloněny platit někomu za rozvíjení ekologické výchovy). Mizí administrativně-direktivní řízení z jednoho centra, které způsobilo značné deformace ekologické výchovy, jen velmi zvolna a nedokonale je však nahrazováno jinými regulačními mechanismy (ministerstva školství argumentují, že nemají nástroj, jímž by ovlivnila např. úroveň ekologické výchovy budoucích pedagogů vzdělávaných na vysokých školách, ministerstvo životního prostředí může sice finančně podpořit některé projekty nevládních organizací, ale tutéž možnost nemá u škol, domů dětí a mládeže, kulturních a osvětových středisek či podniků).

Ekologická výchova je zdůrazněna jak ve Státním programu péče o životní prostředí schváleném federální vládou, tak v programu ozdravení životního prostředí v ČR schváleném vládou národní, dokonce Ministerstvo životního prostředí ČR připravuje návrh samostatného vládního usnesení k strategii státní podpory ekologické výchovy. V těchto dokumentech se plánuje např. vytvoření národních středisek ekologické výchovy v ČR i SR, podpora sítě specializovaných zařízení pro ekologickou výchovu, podpora ekologické výchovy učitelů a jiných výchovných pracovníků, stimulace hromadných sdělovacích prostředků. Zda nestihnou tyto návrhy osud již zmíněného usnesení české vlády z r. 1977 (tj. jen formální plnění), je však otevřenou otázkou.

Hlavní problémy

Výchově byla a je mezi nástroji ochrany životního prostředí přikládána velmi malá priorita, přičemž se zásadně liší míra podpory vyjadřované slovně a skutečného ekonomického, legislativního a organizačního zajištění. Obdobně ve školství, kultuře (osvětě) a péči o mládež se těžce prosazuje poměrně nová problematika životního prostředí, která nezapadá do ustáleného sché-

matu složek výchovy. Z toho vyplývá nedostatek systematické podpory. Ekologická výchova se dodnes často chápe jako aktivita, kterou lze zajistit nadšeneckými iniciativami a která tudíž nevyžaduje žádné zvláštní prostředky. Bez této podpory však zůstávají i nejlepší výsledky omezeny na místo svého vzniku a na nadšení jednotlivce či malé skupiny, s jejichž odchodem zpravidla mizí. Přirozená ohniska ekologické výchovy zůstávají amatérská, navzájem izolovaná, náplň jejich činnosti závisí spíše na náhodě než na promyšleném výběru. Bez vytvoření podmínek pro vyhledávání a rozvoj nejlepších zkušeností, námětů, projektů a bez zajištění jejich rychlého šíření není možno očekávat, že se podaří odstranit mnohé právě kritizované deformace ekologické výchovy. Patří k nim zejména:

- **Bezkonfliktnost** - po dlouhou dobu byla ekologická výchova usměrňována k bezkonfliktním otázkám, poznamenána utajováním informací, cenzurou a autocenzurou i dávkováním "povinného" optimismu. Hlavní příčiny pochopitelně zmizely s minulým režimem, setrvačnost této tendence lze však sledovat např. na míře informovanosti o vodním díle Gabčíkovo či environmentálních aspektech ekonomické reformy.

- **Stereotypnost** - vše se plánovalo v jediném centru, ve školách se pracovalo podle jednotných osnov bez prostoru pro tvořivost učitele i žáků, produkovaly se materiály pro všechny a pro nikoho.

- **Bezobsažnost** - vznikaly a vznikají přednášky, brožury, plakáty s nulovou nebo velmi nízkou informační hodnotou.

- **Teoretičnost, pasivita a poznatkovost** - důraz se klade na zapamatování sumy informací, velmi málo se dělá pro vytvoření a využití motivace, probuzení zájmu, v praxi zůstává potlačena citová a mravní složka výchovy (v porovnání se znalostí). Převažně využívané metody neumožňují získání praktických zkušeností, rozvoj samostatného uvažování a tvořivosti, nevedou k aktivitě. Při orientačním průzkumu metod a forem ekologické výchovy uskutečněném bývalým Ústavem pro kulturně výchovnou činnost v Praze r. 1989 v kulturních a osvětových střediskách ČR bylo zjištěno extrémně chudé spektrum využívaných přístupů. Převažovaly přednášky (85 %), klubové pořady a výstavy (po 63 %) a soutěže ve znalostech (30 %), ostatní metody a formy nepřekročily hranici 15 %. Podobné zkušenosti máme v Českém středisku ekologické výchovy Rýchory z oblasti školství. Většina mladších účastníků našich akcí uvádí např., že po dobu základní školní docházky nestrávila ani jednu hodinu přírodopisu skutečně v přírodě (!).

- **Nevyváženost v obsahu** - pod pojem "ekologická výchova" zahrnujeme přinejmenším tři různě široké oblasti výchovy a vzdělávání, které jsou např. v anglosaském jazykovém prostředí celkem jasně odlišeny: *environmental education* - všestranná výchova k odpovědnému vztahu k životnímu prostředí, k ekologicky šetrnému jednání a životnímu stylu, *environmental studies* - vzdělávání v naukách o životním prostředí a přírodních zdrojích, *ecology studies/teaching, lessons* - výuka ekologie jako biologické vědy.

Je nepochybné, že součástí široce pojmávané ekologické a environmentální výchovy je i vzdělání v ekologii a vzdělání v naukách o životním prostředí. Zásadním problémem však je to, že ekologická výchova se často redukuje jen na tyto oblasti. Opomíjí se zejména sociální souvislosti environmentálních problémů. Zkusme si pravděpodobně odpovědět např. na následující otázky: Kolik našich žáků a studentů se v hodinách občanské nauky dozví, že existoval nějaký Schumacher či Schweitzer, co si představí pod pojmem "hlubinná ekologie", co to je "nulový růst" a "trvale udržitelný rozvoj"? Kolik z nich si z geografie odnese informace o nerovnováze ve spotřebě surovin, potravin, energií mezi plynajícím Severem a podvyživeným Jihem (kolik si jich odvodí

ponaučení pro vlastní způsob života)! Učí se v chemii o příčinách a mechanismech vzniku i následků "ozónové díry", ve fyzice o globálním oteplení, ve výtvarné výchově o vývoji lidského vnímání a hodnocení krajiny a přírody? Snaží se mnoho našich škol, aby i jejich prostředí (úspory energie a vody, ekologické hospodaření a přirozené biotopy na školním pozemku, výběr zboží pro školu) vychovávalo k šetrnému vztahu k životnímu prostředí? A kdo z novinářů, správních úředníků, pracovníků osvětových zařízení a zařízení pro děti a mládež má v tomto směru lepší znalosti, postoje a návyky než zmínění žáci a studenti?

- **Nevyváženost v zaměření na různé skupiny obyvatel** - je pochopitelné, že největší úsilí se i v oblasti ekologické výchovy soustředí na děti a mládež jako nejsnadněji ovlivnitelné skupiny obyvatel. Naléhavě však chybí jak praktické počiny, tak ucelené strategie v ovlivňování mnoha dalších cílových skupin (jen námkou z hlediska různých kritérií: spotřebitelé, řídicí pracovníci ve veřejné správě, zájemci o určité hobby, rodiče, obyvatelé určitého sídelního celku).

- **Nárazovost, kampaňovitost** - většina pracovníků ve výchově, vzdělávání a osvětě věnuje pozornost ekologické problematice jen nárazově (Den Země, Světový den životního prostředí, Dny ochrany přírody). V této povrchnosti zřejmě přetrvává stereotyp minulých let, kdy se vykazoval a hodnotil počet akcí k různým více i méně smysluplným výročím, svátkům a pod.

- **Izolovanost** - projevuje se v několika směrech. Byli jsme a do značné míry ještě jsme izolováni od světa díky bariérám politickým (které snad již padly), ekonomickým, jazykovým i psychologickým. Realizátoři ekologické výchovy v ČSFR jsou od sebe izolováni proto, že zatím nefunguje systém vzájemného přenosu informací, zkušeností, výměny materiálů, který v jiných zemích zajišťují (s vládní podporou) organizace zaměřené na ekologickou výchovu. Konečně zůstává ekologická výchova izolována od jiných sfér života společnosti. Často je považována za výhradní záležitost školy a rodiny. Málo pozornosti se věnuje dalším institucím, kterých cílem činnosti je výchova, vzdělávání a osvěta, a zejména faktu, že výchovné aspekty má téměř každá lidská aktivita, že z hlediska ekologické výchovy (působení na myšlení a jednání lidí) je třeba posuzovat i chování institucí, právní a ekonomické nástroje řízení či samotný stav prostředí.

Perspektivy

Navzdory vyjmenovaným problémům však určité základy pro vytvoření systému skutečně účinné ekologické výchovy v ČSFR existují. Jsou zde přirozená ohniska pro šíření ekologické výchovy, některá celkem, nebo alespoň částečně profesionalizovaná pracoviště (např. České středisko ekologické výchovy Rýchory, Dům ekologické výchovy Brno, Stanice mladých ochránců přírody Prachatice, Středisko ekologické výchovy Chaloupky (Kněžice u Třebíče), Škola ochrany přírody Gbefany, úseky výchovy v Českém ústavu ochrany přírody a na Správě KRNP aj.), dobrovolné organizace zaměřené na ekologickou výchovu, nezávislá periodika i postupně se rozvíjející kontakty se zahraničím. Rozhodující je tyto jednotlivé elementy podpořit, doplnit a navzájem propojit. V takto utvářeném systému bude hrát důležitou roli občanská iniciativa, svépomoc již existujících ohnisek, zahraniční pomoc a spolupráce, ale podstatná úloha zde musí podobně jako v jiných zemích (např. v Nizozemí, Rakousku, Velké Británii, USA), připadnout také státu. Ten pochopitelně nemůže zajistit nebo dokonce nařídit lidskou invenci, iniciativu, nadšení, zkušenosti. Může však zajistit ekonomickou podporu, institucionální základnu a legislativní zakotvení. Jde tedy v podstatě o to, aby předlistopadovou strategii nařizování, jak má a nemá ekologická

výchova vypadat, nevystřídal nezáměr a nečinnost, ale strategie aktivní podpory!

Za základní součásti systému ekologické výchovy lze považovat:

- síť zařízení pro její rozvoj a šíření (střediska ekologické výchovy), ta by se měla stát jakousi kostrou celého systému,
- nezávislá periodika pro ekologickou osvětu,
- nevládní organizace a jejich služby, zaměřené na ekologickou výchovu,
- systém ekonomické i jiné podpory těchto zařízení, periodik a organizací (zejména granty, dotacemi, subvencemi i oceněními),
- profesionální zajištění zprostředkování informací o ekologické výchově, poradenství realizátorům ekologické výchovy,
- systém ekologické výchovy výchovných pracovníků,
- programy začleňování ekologické výchovy na jednotlivé typy škol, do profesního vzdělávání, do činnosti dalších výchovných zařízení,
- jasné vymezení odpovědnosti za podporu ekologické výchovy na všech úrovních státní správy.

Po stránce obsahové je třeba v zájmu vyváženosti a účinnosti ekologické výchovy podporovat zejména tyto tendence:

- Výchova o prostředí by měla probíhat co nejvíce v reálném prostředí - maximálně využít pobytu v přírodě, mimo interiéry, v přímém kontaktu s osvojovanými objekty a jevy.

- Jednosměrný tok informací od "vychovatele" k "vychovávaným" by měl nahradit dialog, vzájemné sdílení informací, názorů, postojů - i ve školní výchově se žáci mohou vychovávat navzájem. Účinná výchova může probíhat i při komunikaci rovnocenných partnerů.

- Namísto jednostranného důrazu na zapamatování sumy poznatků je třeba podporovat vytváření motivace k přijímání informací, probuzení zájmu, navázání citové vazby, rozvíjení schopnosti samostatně řešit problémy a umět si k tomu získat informace. To platí pochopitelně pro výchovu obecně, zvláště naléhavé je to však v oblasti životního prostředí, kde se poznatky doplňují a mění značnou a neustále vzrůstající rychlostí a kde tedy zájem dozívá se neustále nové, schopnost s novým, dosud neznámým pracovat a ochota na základě nového upravit své postoje, návyky, životní styl hrají klíčovou roli. Na své objevení pro široké vrstvy výchovných pracovníků tedy čeká využití výtvarné či dramatické výchovy, výchovy dobrodružstvím, hrou, procesů řešení problémů a pod.

- I prostředí vychovává - výchovné účinky má nejen to, co se ve škole učí, co ta která organizace šíří, co noviny píší, ale také jak škola /organizace/ noviny vypadají, jak se chovají a jak se chová a vypadá jejich bližší i širší okolí. Příspěvkem k ekologické výchově může být tedy také vytváření vhodného prostředí i provozu školy, navrácení hodnotného přírodního prostředí do velkých měst, nabídka environmentálně šetrných produktů pro každodenní život, rozhodnutí správního úřadu či podnikatele ve prospěch životního prostředí či způsob života učitele (kouří? jezdí do práce autem? je ochoten se vyjádřit ke kontroverzní otázce?, obejde vždy trávník před školou? ...).

- Ekologická výchova není pouze výuka ekologie či nauka o životním prostředí. Stejně významnou roli v ní hrají aspekty

biologické, geografické, chemické, společenskovední, filosofické, psychologické, sociologické, estetické, ekonomické i právní a technické. Je-li tedy vzdělání v ekologii a v naukách o životním prostředí poměrně novou a potřebnou složkou výchovy, pak široce pojímaná ekologická výchova je nejspíše reformou všech složek výchovy i výchovy jako celku ve smyslu postupného vytváření odpovědného jednání nejen vůči lidem a jejich výtvorům, ale také vůči přírodě!

- Optimálně uskutečňována ekologická výchova se blíží ideálu holistické (celostní) výchovy - rozvíjí cit, rozum, morálku, vůli i aktivitu, vede od uvědomění si sebe sama ke globálnímu myšlení a k uvědomění si časových i prostorových souvislostí mezi jednotlivými ději v prostředí (včetně konání člověka jako jednotlivce).

Literatura

- Čeřovský, J., Záveský, A., 1989: Stezky k přírodě. SPN, Praha 240 pp.
 Moldan, B. (red.), 1990: Životní prostředí České republiky. Academia, Praha, 284 pp.
 Moldan, B. (red.), 1991: Duhový program. Program ozdravení životního prostředí České republiky. Academia, Praha, 84 pp.

VĚDY SI TŘÍBOLA DIVOČINA.
 AŽE OVEČA PŘEHĀDNEJSĪE
 JE V NAŠOM LESE, OVEDY
 JE TO EKOSYSTEM.

